

УДК 340.12

ВІТЧИЗНЯНА ПРАВОВА АРГУМЕНТАЦІЯ У ВІДСТОЮВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Олена ЧОРНОБАЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

АНОТАЦІЯ

У статті наводиться характеристика теоретичних засад правової аргументації, аналізуються основні підходи до визначення цього поняття в сучасній українській правовій науці та зарубіжних дослідженнях. Характеризуються етапи становлення теорії правової аргументації. Аналізується застосування прийомів правової аргументації у ствердженні права української нації на самовизначення на основі праці Миколи Міхновського «Самостійна Україна».

Ключові слова: правова аргументація, юридична аргументація, доказ, обґрунтування, право нації на самовизначення.

DOMESTIC LEGAL ARGUMENTATION IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN NATIONAL AFFAIRS

Olena CHORNOBAI,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law
at the Institute of Law and Psychology of the National University "Lviv Polytechnic"

SUMMARY

The article describes the theoretical foundations of legal argumentation, analyzes the main approaches to the definition of this concept in modern Ukrainian legal science and foreign studies. The stages of formation of the theory of legal argumentation are described. The application of methods of legal argumentation in the affirmation of the right of the Ukrainian nation to self-determination based on the work of Mykola Mikhnovsky "Independent Ukraine" is analyzed.

Key words: legal argumentation, legal reasoning, evidence, justification, right of the nation to self-determination.

Постановка проблеми. У сучасному правовому дискурсі теорія правової аргументації розвивається досить інтенсивно. Свідченням цього можуть бути численні статті, дисертації та спеціальні праці, присвячені різним аспектам аргументації. Такий інтерес не є випадковим. Процес аргументування, обґрунтування, доведення є ключовим для всієї юридичної практики. Однак нині, попри чималий інтерес дослідників до цієї проблеми, мало з'ясованим залишається питання внеску українських науковців та юристів початку ХХ ст. у розвиток теорії аргументації та використання ними відповідних прийомів у теоретичному обґрунтуванні української державності.

Актуальність теми дослідження підтверджується перш за все недостатнім висвітленням теми правової аргументації у спадщині українських державних та політичних діячів у період відновлення державності на початку минулого століття.

Стан дослідження. Тема правової аргументації в Україні у різних аспектах досліджується багатьма вченими. Так, історії становлення та розвитку правової аргументації присвячені праці Л. Чернобай, О. Щербини, М. Козюбри. Теоретико-методологічні аспекти висвітлені у працях О. Юркевича, П. Рабіновича та Т. Дудаш. Однією з небагатьох праць, присвячених аналізу методів правової аргументації у творчості українських політичних діячів початку ХХ ст., є стаття Л. Шипілова.

Метою і завданнями статті є дослідження способів застосування правової аргументації з метою становлення української національної ідеї у творчій спадщині представників політичної еліти України на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Теорія правової аргументації нині стає одним з пріоритетних напрямів розвитку сучасної правової науки. Проте варто наголосити, що вітчизняні дослідження у цій галузі характеризуються певною строкатістю термінологічного апарату. Окрім поняття «правова аргументація», у спеціалізованій літературі зустрічаються й інші: «юридична аргументація», «нормативна аргументація», «доктринальна аргументація», «правознавча аргументація», а також «обґрунтування», «доведення», «мотивація» та ін.

Спробу розібратись з нюансами терміно-поняттєвого апарату здійснили Т. Дудаш та П. Рабінович. Вчені, зокрема, вказують на те, що поняття «аргументація» вживають переважно в юридичній доктрині, а також частково у мові правотлумачення, натомість для правотворчості більш характерним є використання терміна «мотивація». Та, попри це, всі три терміни, виходячи з їх тлумачення, можуть розглядатись як синоніми, тоді як для західної наукової традиції характерним є розмежування поняття «аргументація» та «доведення». В англійській мові, наприклад, для тлумачення процесу аргументування використовуються терміни "argumentation", "reasoning" та "justification". Поняття "argumentation" вживається найчастіше на позначення акту чи процесу обґрунтування (водночас в інших мовах відповідні терміни позначають, окрім процесу, ще й результат).

Поняття "reasoning", за твердженням науковців, попри різне смислове значення, має чітко виражену конотацію «надання розумності». Близьким за значенням до терміна "reasoning" є поняття "justification", яке, щоправда, не має конотації «розумності» та стосується перш за все дове-

дення шляхом обґрунтування певних фактів. «Тому якщо “legal reasoning” – це правове (або ж юридичне) обґрунтування, то “legal justification” – це і правове пояснення, і правові підстави, і правове обґрунтування, а також обґрунтування у правозастосуванні» [5, с. 9–10].

Т. Дудаш та П. Рабінович зробили також спробу розмежувати поняття юридичної та правової аргументації. Розмірковуючи над питанням, що робить аргументацію юридичною, вчені доходять висновку, що позначенню належності аргументації до сфери права краще підходить прикметник «правова», а не «юридична», «адже «юридичність» аргументації викликає асоціацію із застосуванням лише юридичних аргументів (скажімо, презумпції невинуватості, відносної заборони зворотної дії закону, заборони декількох покарань за одне правопорушення), а не моральних, філософських, соціальних, економічних та інших (які досить природно вписуються в поняття правової аргументації)» [5, с. 11].

Відмінність у використанні суміжних понять констатує також О. Юркевич. У монографії «Юридична аргументація: логічні дослідження» він зазначає, що вживання таких понять залежить від цільового призначення аргументів. Так, юридичну аргументацію він визначає: як «процес підбору аргументів та структурування відношень між ними відповідно до логічних правил істинності, що здійснюється у юридичному контексті». Натомість правова аргументація «формується для використання у розробці теоретико-методологічних основ правової галузі знань, у політико-правовій сфері, у правовому вихованні і т. ін. Нормативна аргументація потрібна у нормотворчій діяльності, аналізі нормативних положень права. Доктринальна аргументація – у посиланнях на доктрину права в правознавчих дослідженнях, у правотворчій діяльності тощо. Правознавча аргументація використовується для теоретико-методологічних та теоретико-прикладних досліджень у правознавстві та інших міждисциплінарних галузях наук» [9, с. 8].

Правова аргументація розвивалась та змінювалась разом з іншими галузями гуманітарного знання. Так, на думку О. Юркевича, «предметна сфера аргументації в праві охоплює всі рівні функціонування правової системи – від попередніх філософських і соціально-політичних проєктів установлення моральних, релігійних, політичних, соціально-економічних підстав оптимального суспільного порядку і відповідних цим проєктам загальних теорій права, конституцій і окремих законів до обґрунтування необхідності конкретних процесуальних дій стосовно конкретних осіб у конкретних правових ситуаціях» [9, с. 14].

Таким чином, правова аргументація є поняттям ширшим, оскільки охоплює не лише конкретну правову практику аргументування, але й сферу теоретичного правового знання. Однак варто зазначити, що згадані спроби узгодження термінів не до кінця знімають усі проблемні моменти. Наприклад, «правознавча аргументація», як її характеризує О. Юркевич, досить близька до розуміння терміна «правова аргументація» у розумінні Т. Дудаш та П. Рабіновича.

Становлення теорії правової аргументації, за висловом М. Козюбри, своїми витокami сягає Стародавньої Греції. Значний внесок у розвиток процесу аргументування під час судових диспутів зробили філософи-софісти, які часто писали промови для публічного виголошення в суді архонтів. У цих промовах, розрахованих на переконання аудиторії у правоті свого «клієнта», застосовувались різноманітні прийоми: антитези та риторичні запитання (загалом характерні для софістів), за допомогою яких створювався образ добродісного громадянина, який був несправедливо скривджений своїм опонентом, прийом ампліфікації – сти-

лістичної мовної фігури для підсилення характеристики, доповнення і збагачення думки за допомогою нагромадження однорідних мовних засобів тощо [6, с. 450].

Разом із тим, як зазначає Л. Чорнобай, головною вадою софістичної аргументації був методологічний релятивізм, який намагався подолати визначний грецький філософ Аристотель. Його внесок у розвиток теорії аргументації важко переоцінити, оскільки саме він уперше сформулював закони логіки, риторики та поетики, розробив строгі методологічні прийоми аргументації (категоричний та діалектичний силіогізми).

Здобутки Аристотеля активно використовувались та розвивались у римському праві. Зокрема, Марк Тулій Цицерон доповнив «Топіку» Аристотеля прикладами практичного застосування логіки в праві та корисними рекомендаціями, що стосуються стратегії і тактики захисту у судових спорах [8, с. 40; 9, с. 18].

Вплив Аристотеля залишався визначальним і протягом наступних історичних епох. Правова аргументація розвивалась під впливом найбільш вагомих напрямів гуманітарного знання – аналітичної та лінгвістичної філософії, логічного позитивізму і семантики тощо, які ґрунтувались на традиційній структурі логічного мислення, в основі якого лежали розроблені ще Аристотелем силіогістичні методи.

Остаточне завершення класичні концепції обґрунтування в логіці та філософії права знайшли у працях англійського філософа-мораліста Д. Беніама. Його зусиллями філософсько-правова теорія обґрунтування, уперше після Аристотеля і Цицерона, доводиться до рівня загальної теорії судової аргументації. Беніам вважав, що «обов'язок судді полягає в розгляді доказів, їх порівнянні і прийнятті рішення на підставі їхньої ймовірної сили», а тому «мистецтво судочинства є мистецтвом користуватися аргументами, заснованими на фактах, та їх реалістичної оцінки» [9, с. 24].

Аналізуючи факти, на яких має базуватись правова аргументація, Беніам пропонує критерії їх поділу:

- 1) позитивні та негативні (залежно від того, відбулась якась подія чи ні). Для цієї категорії першочергове значення має логічний закон виключеного третього;
- 2) фізичні та психологічні. У цьому разі критерієм виступає належність до зовнішнього (фізичного) чи внутрішнього (психологічного) світу: «Постріл з рушниці, що вбиває людину, – факт фізичний; намір того, хто стріляв, – факт психологічний»;
- 3) прямі та непрямі – у разі використання факту як доказу: якщо доказ має безпосереднє відношення до факту, який доводиться, – він прямий; якщо ж таке відношення опосередковане – доказ непрямий;
- 4) прості і складні: «Прикладом простих фактів могли б служити існування атома в стані спокою, миттєве уявлення в розумі і т. ін. Але, насправді, не буває нічого подібного: факт, про який говорять як про одиничний, усе ж є сукупністю фактів»;
- 5) обвинувальні (викриваючі) та виправдувальні залежно від їх застосування в судовому процесі;
- 6) стверджуючі (обставини, що служать до твердження права) та припиняючі (такі, котрі спричиняють припинення права) [9, с. 25].

Відповідно до такого поділу фактів та виходячи з необхідності їх правової оцінки, Беніам поглиблює та розширює традиційну для загальної логіки класифікацію аргументів – *ad rem* і *ad hominem* (до речей і до людей). Ця класифікація являє собою розподіл доказів за різними критеріями:

- 1) особисті (наприклад, показання свідків) та речові (які виводяться із стану речей або справ) – відповідно до джерела походження;
- 2) прямі, непрямі і випадкові;

3) добровільні (отримані без примусу) та змушені (дані проти волі, під тиском погроз і суворості санкцій) – залежно від стану волі суб'єкта, що дає показання;

4) усні і письмові – залежно від їх форми вираження;

5) передвстановлені та випадкові – виходячи з їх юридичного оформлення. Цей розподіл стосується письмових доказів. Передвстановленим є доказ, оформлений у вигляді справжнього письмового акта, написаного за відповідною формою для вживання (за потреби) як юридичного доказу; випадковими є докази, які додаються до справи, хоч не писались з такою метою (наприклад, листи, щоденники, замітки тощо);

6) докази, що не залежать від іншої справи, і докази, запозичені зі справи, що розглядалась раніше;

7) самостійні свідчення очевидця і несамотійні свідчення тієї людини, яка тільки чула про факт, що підлягає судженню. Таке ж розходження застосовується до письмових актів: оригінальні або неоригінальні (копії);

8) досконалі і недосконалі. При цьому Бентам наголошує, що «досконалість» доказу не варто розуміти як повну і безумовну, а всього лише відносну, тобто таку, «яка буває за відсутності тих недоліків, які ми можемо знати й уникати»;

9) насамкінець Бентам наводить аналіз причин недосконалість доказів, що кореняться в його джерелі, способі отримання, формі подачі [9, с. 26–27].

Зв'язок правової аргументації з філософією представлений, зокрема, у творчості видатного німецького філософа А. Шопенгауера. У праці «Еристична діалектика», опублікованій після смерті автора, він пропонує власну теорію аргументації. Визначаючи еристичну діалектику як «мистецтво бути завжди правим незалежно від об'єктивної істини», не гребуючи некоректними прийомами. Знання нечесних прийомів аргументування необхідне для того, вважав філософ, щоб мати можливість дати відсіч опоненту, який ними послуговується. При цьому він навіть радив якомога частіше користуватись такими прийомами, «щоб вразити суперника його ж власною зброєю» [9, с. 27].

Як справедливо зауважує О. Юркевич, попри те, що Шопенгауер намагався уникати отождоження еристики з софістикою, по суті, йдеться саме про софістичні прийоми в аргументації.

Серед досліджень, присвячених історії становлення правової аргументації, є ще чимало «білих плям». Практично недослідженою залишається, зокрема, проблема висвітлення доробку українських державних діячів та представників інтелектуальної еліти початку ХХ ст. Разом із тим становлення української національної ідеї в період визвольних змагань супроводжувалось, зокрема, й застосуванням елементів правової аргументації.

У цьому відношенні цікавою є творча спадщина одного з основоположників українського націоналізму адвоката Миколи Міхновського. У 1900 р. вийшла в світ його праця «Самостійна Україна», в якій проголошувалось та обґрунтовувалось право української нації на самовизначення. Як зазначає дослідник Л. Шипілов, саму працю Міхновського можна умовно поділити на декілька взаємопов'язаних частин: теоретична основа права української нації на самовизначення, її формально-юридична та природно-правова підстави, механізм практичної реалізації [7, с. 6]. У контексті теми цієї статті нас цікавитиме перш за все формально-юридична аргументація Міхновського.

Теоретичне підґрунтя права нації на самовизначення Міхновський наводить на початку своєї праці: «...кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче виливатись у форму незалежної, самостійної держави, <...> тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежану змогу всебічного розвитку духового і осягнення найліпшого матеріального

гаразду; <...> розцвіт індивідуальності можливий тільки в державі, для якої плекання індивідуальності є метою...», і як підсумовуюча максима – «державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнародних відносин» [4, с. 28].

Основну увагу у своїй праці Міхновський приділяє відстоюванню справедливості та актуальності вищенаведених тверджень для української нації. Наведені ним аргументи Л. Шипілов розділяє на дві групи: перша – пов'язана із незаконністю анексії України, а друга – із недотриманням як особистих, так і колективних прав українців у Російській імперії [7].

Формально-юридична аргументація права української нації на самовизначення впливає з першого наведеного Міхновським твердження. Для його відстоювання автор вдається до аналізу формальних причин втрати Україною державної незалежності та юридичних підстав її відновлення в майбутньому та обґрунтовує свою позицію шляхом історично-правового аналізу еволюції української державності. Зокрема, він зазначає, що протягом всієї своєї історії українці прагнули «вилитися у форму держави самостійної і незалежної», підтвердженням чого є «Литовсько-Руське князівство», «Галицько-Руське королівство», козацька держава Богдана Хмельницького та гетьманат Івана Мазепи. На підставі цього Міхновський доходить висновку, що закиди опонентів про безпідставність прагнень українців побудувати власну державу є свідченням «неуцтва й незнання ані історії, ані права» [4, 32].

Особливо цікавим у контексті правової аргументації є юридичний аналіз форми та змісту Переяславських статей 1654 р. для спростування поширеного в ті часи твердження, що Україна нібито добровільно відмовилась від державності на користь Московського царства.

Звертаючись до тогочасних положень міжнародного права, Міхновський доходить висновку, що Переяславські статті проголошували утворення свого роду конфедерації – «спілки держав», які визначались автором як «форма злучення, за якої шанування і підлягання спільним інституціям не тільки не виключає внутрішньої і надвірної самостійності злучених держав, але навпаки, оберігання тієї самостійності стає метою злучених держав» [4, с. 30]. Ознаками такої «спілки держав» є можливість її утворення країнами з різними формами правління, добровільна згода сторін на об'єднання, право суб'єктів на міжнародні відносини за умови, що вони не шкодитимуть інтересам спілки або її окремих членів [4, с. 30–31; 7]. Таким чином, за логікою Міхновського козацька держава Б. Хмельницького та Московське царство уклали договір про утворення саме такого типу «спілки держав», а отже, державність України в минулому не має піддаватись сумнівам.

Ще одним суттєвим моментом, що впливає з аналізу Переяславських статей, є обов'язковість їх положень для обох сторін: «ніяка умова не може бути знищена або змінена односторонньою волею одного контрагента без виразно висловленої згоди другого». У разі порушення одним з учасників «спілки держав» своїх зобов'язань «другому контрагенту залишається на вибір: або вимагати від свого контрагента виконання умов контракту в тому розмірі й напрямі, в якому він був прийнятий обома ними, або <...> зірвати усякі зносини з контрагентом» [4, с. 33–34]. Виходячи з цього, вважає Міхновський, подальші дії Московського царства, спрямовані на інкорпорацію України, є недійсними, оскільки приймалися в односторонньому порядку.

Продовжуючи обґрунтування, автор виступає з критикою аргументу щодо терміну давності входження українських територій у складі Російської імперії та легальності

її юрисдикції. Свої заперечення Міхновський будує таким чином: по-перше, не може бути набуте на підставі давності те, що було отримане злочинним шляхом. Давність може мати місце лише у відносинах, оформлених правом, але аж ніяк у безправних стосунках України з Росією; по-друге, термін давності не може поширюватися на злочини проти свободи.

Отже, формально-юридичними аргументами у відстоюванні права української нації на самовизначення є одностороннє порушення Росією умов Переяславських статей та протиправна інкорпорація нею України. Тому політичний союз цих держав не має правових підстав, що дає змогу українській нації на власний розсуд визначати власне майбутнє.

Висновки. Теорія правової аргументації тісно пов'язана з такими сферами гуманітарного знання, як філософія, логіка, риторика, політика тощо. У зв'язку з цим предмет правової аргументації є ширшим, оскільки охоплює теоретико-методологічні основи права, політико-правову сферу тощо (на відміну від аргументації юридичної, яка має більш практичне призначення). Прикладом такого застосування прийомів і засобів правової аргументації можна вважати обґрунтування М. Міхновським права української нації на самовизначення, що здійснювалось на основі правового аналізу Переяславських статей 1654 р.

Список використаної літератури:

1. Горохова І. Історія осмислення проблематики аргументації. Гілея: науковий вісник. 2015. № 95. С. 273–278.
2. Кістяник В.І. Правова аргументація: сучасні підходи до її розуміння в зарубіжних дослідженнях. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2012. Т. 129. С. 20–22.
3. Комаха Л.Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 360 с.
4. Міхновський М.І. Самостійна Україна. Київ: Діокор, 2003. 80 с.

5. Рабінович П.М., Дудаш Т.І. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 2. С. 8–20.

6. Чорнобай Л.О. Софістика як дискурсивна практика правової аргументації. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. С. 443–453.

7. Шипілов Л. Право нації на самовизначення: концепт Миколи Міхновського. Шлях перемоги: тижнева всеукраїнська газета. Київ: ТОВ «Українська Видавнича Спілка», 2014. № 24. С. 6.

8. Щербина О.Ю. Способи міркувань юристів країн романо-германського та англо-американського права. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2010. № 98. С. 39–43.

9. Юркевич О.М., Титов В.Д., Куцупал С.В. та ін. Юридична аргументація. Логічні дослідження: монографія / за заг. ред. О.М. Юркевич. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2015. 336 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Чорнобай Олена Леонідівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Chornobai Olena Leonidivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law at the Institute of Law and Psychology of the National University “Lviv Polytechnic”

labau@i.ua